

JANUSZ CZEBRESZUK, PRZEMYSŁAW MAKAROWICZ

PUCHARY DZWONOWATE ZARYS HISTORII BADAŃ I WSPÓŁCZESNE KIERUNKI REFLEKSJI

BELL BEAKERS. THE OUTLINE OF THE HISTORY OF THE STUDIES AND THE CURRENT DIRECTIONS OF REFLECTION

At the beginning of the article the authors present a brief characteristics of history of studies on the phenomenon of Bell Beakers BB. Next follows an analysis of two particular issues associated with BB, i.e. completing a list of diagnostic features for BB and an attempt to carry out their genetic analysis, and a review of relation between BB and the cultural background within three basic Beakers' provinces. At the end of the article a model of cultural explanation of BB is presented; to its construction the authors used suggestions by other investigators, discussed in this article. The idea of the model is based on complexity (generally a two-degree one) of the genesis of BB. The explanation of the early history of BB was developed from a postulate that a new distinction ought, to be made, which would recognize the Pre-Beaker community as a separate nation from the eastern part of Mediterranean. In the course of time, due to the „attractiveness” of civilization of this nation, BB acquire an ethnically character of culture of elites, stabilizing the beginnings of differentiation within groups in communities of Southern, Western, and Central Europe.

KEY WORDS: Bell Beakers, the beginning of the Bronze age, the beginnings of differentiation within groups, contacts between Europe and Near East, post-modernism

UWAGI WSTĘPNE

Prawie każda pojawiająca się w archeologii moda metodologiczna powoduje, że jedne zagadnienia – jako mało przydatne dla ukazania jej atutów – schodzą na dalszy plan, inne natomiast, uznane za wyjątkowo potwierdzające sprawność nowej orientacji – zyskują na rozgłosie. Odpowiednią ilustracją powyższej tezy jest historia refleksji nad genezą, statusem kulturowym i funkcją fenomenu Pucharów Dzwonowatych (PDZ), podejmowanej od ponad wieku w europejskiej prahistoriografii. Próby odpowiedzi na pytanie: czym właściwie były PDZ? w oparciu o procedury „klasycznej” archeologii (wyczerpującej się w typologii

logizacji źródeł oraz operującej kategorią kultury archeologicznej jako narzędziem opisu przemian historycznych), przyniosły w efekcie strumień publikacji rzadko wykraczający poza czyste źródłoznawstwo.

Klimat intelektualny, który zapanował w anglosaskim nurcie archeologii światowej w latach osiemdziesiątych zaowocował całym szeregiem artykułów i książek, poświęconych PDZ (ostatnie podsumowanie: Bell Beakers 1987). Okazało się bowiem, że dla kierunków postprocesualnych atypowy, jak dotąd, przypadek PDZ jest jak najbardziej typowy.

HISTORIA BADAŃ

Historię badań nad PDZ można generalnie (szerzej por. Harrison 1974) podzielić na dwa etapy: pierwszy /I/, w którym zjawisko to traktowane było w kategoriach kultury archeologicznej (jako kultura pucharów dzwonowatych), a zadanie głównych kierunków badawczych polegało na poszukiwaniu dla niego „kolebki” i sposobów rozprzestrzeniania (migracjonizm, dyfuzjonizm) oraz drugi /II/, charakteryzujący się odejściem od ciasnego gorsetu kultury archeologicznej, co zaowocowało

bogactwem różnorodnych konstrukcji teoretycznych, próbujących wyjaśnić tajemnicę tego kompleksu znalezisk (por. uwagi niżej).

I. Pierwszy z nich inauguruje syntetyczne prace z początków XX wieku, w których – na marginesie szerzej problematyki – umieszczano także zagadnienie początków PDZ, oraz rzadkie ujęcia monograficzne, opisujące ów fenomen w sposób szczegółowy (więcej na ten temat: Harrison 1974). Jego genezę umiejscowiano

na różnych, odległych niekiedy terenach, np. w Egipcie – skąd populacje PDZ miałyby ekspandować ku Europie Zachodniej i Środkowej (Montelius 1900; Dechelette 1908); bądź w południowej części Półwyspu Iberyjskiego (dolina Guadalkiwiru), skąd szlakami przez Bretanię i południową Francję (dolina Rodanu) rozprzestrzeniły się na obszary dolnego i Środkowego Renu, stamtąd natomiast aż na Morawy i Wyspy Brytyjskie. Sycylia i Włochy zostały (zgodnie z tymi poglądami) zasiedlone bezpośrednio z terenów andaluzyjskiego centrum genetycznego (Bosch-Gimpera 1926; Castillo 1928). Pewną innowację wprowadził J. Palliardi (Palliardi 1919), umiejscawiając korzenie kompleksu PDZ w obu rejonach: na Półwyspie Iberyjskim, skąd ekspandowały – według niego – ku Bretanii, terenom dolnego Renu i północnych Włoch (tzw. grupa południowa) oraz na obszarze Czech, skąd rozprzestrzeniły się po Europie Centralnej i Północno-Zachodniej (grupa północna). Do wymienionych koncepcji topogenezy PDZ nawiązywano w latach późniejszych („iberyjskiej” – np. G. i V. Leisner 1943; rzadziej „egipskiej” – np. koncepcja M. Santa Olalla, por. Harrison 1974).

W dekadach lat 60-tych i 70-tych, kończących etap pierwszy, widoczne są już pierwsze oznaki przełomu metodologicznego w podejściu do zajmującego nas zagadnienia. Szczególną pozycję zdobyła sobie w latach sześćdziesiątych hipoteza E. Sangmeistera, w której badacz ów identyfikował rejon „epicentrum” genezy PDZ w dolinie Tagu, skąd miałyby się one rozprzestrzenić – przez Bretanię – nad dolny Ren oraz wzdłuż doliny Rodanu w rejon środkowego Renu, na tereny nadłabskie, a także Czechy i Morawy (tzw. Strom). Z tego wysuniętego najdalej na południowy-wschód rejonu penetracji, populacje PDZ miałyby powrócić tzw. prądem zwrotnym (Rückstrom) do ścisłego centrum genetycznego oraz nad dolny Ren i do Bretanii, przynosząc nowe elementy wyposażenia kulturowego, adaptowane w trakcie migracji od eneolitycznych wspólnot Europy Środkowej (wiązanym z szeroko pojętymi terenami Kotliny Karpackiej). Tym ostatnim przekazywały z kolei własne idee i wzorce kulturowe, tworząc w ten sposób „wtórne” środkowoeuropejskie centra rozwojowe (Sangmeister 1967). Inni badacze eneolitu widzieli źródła PDZ na terenie Prowansji i Langwedocji (Clarke 1970), na Morawach i w Czechach (Treinan 1970), bądź też w kilku różnych rejonach Europy (Harrison 1974), skąd miałyby się rozprzestrzenić w wielu kierunkach po całym kontynencie i na Wyspy Brytyjskie.

W latach siedemdziesiątych badacze holenderscy wysunęli i udokumentowali (sekwencją typologiczną pucharów oraz seria dat 14C) hipotezę wiążącą powstanie kompleksu znalezisk PDZ z transformacją późnych faz kultury ceramiki sznurowej. Centrum owych prze-

obrażeń miało się znajdować na terenie doliny dolnego Renu (Lanting, Mook, Van der Waals 1973; Lanting, Van der Waals 1976; Van der Waals 1984), skąd wspólnoty PDZ dotarły m.in. w rejon północnych peryferii Kotliny Karpackiej. Tu z kolei miały sobie przyswoić tamtejsze zdobycze (wzorce) kulturowe – przedmioty luksusowe charakterystyczne dla ich „klasycznego” instrumentarium (np. Harrison 1980).

Ogólnie ujmując, zarysowany skrótkowo schyłkowy odcinek pierwszego etapu badań nad PDZ, a zwłaszcza interesująca nas refleksja nad ich genezą, wiązała się w tym okresie z dominującymi w archeologii dyrektywami pozytywistycznymi i procesualnymi. Zjawisko PDZ było więc identyfikowane z określonym, jednorodnym etnosem, charakteryzującym się specyficznymi cechami antropologicznymi (Gerhardt 1953, 1976; Czarnetzki 1984), które wyróżniały go spośród innych społeczeństw. Etnos ów, posiadający nieznaczną (w stosunku do dominujących wówczas w Europie populacji) potencjał demograficzny, był jednocześnie niezwykle mobilny pełniąc rolę pośrednika – dystrybutora w rozpowszechnianiu innowacji epoki eneolitu. W cytowanych interpretacjach rozległą dyspersję cech PDZ wyjaśniano (nawiązując tym do wcześniejszych poglądów) koczowniczo-migracyjnym trybem życia „Cyganów prahistorii”, czy też dominującymi dziedzinami aktywności gospodarczej (handel, kupiectwo, metalurgia – np. Childe 1958). Mechanikę ich rozprzestrzeniania porównywano do sposobu egzystencji kowali w Afryce czy też białych handlarzy rozprowadzających alkohol wśród plemion północnoamerykańskich Indian (Sangmeister 1972; Harrison 1980, 14). PDZ uważano generalnie za jednolity blok kulturowy (kulturę archeologiczną). Badania genezy, chronologii, a pośrednio i statusu kulturowego tego zjawiska nie ułatwiało także (oprócz dominacji określonej metodologii), nagminne stosowanie chronologii konwencjonalnej. Dodatkowy „szum informacyjny” wprowadzało nierównomierne rozpoznanie osad i cmentarzysk na korzyść tych drugich, co powodowało częstą ekstrapolację cech symbolicznej sfery życia PDZ na ich ogólny obraz kulturowy.

II. Drugi etap refleksji, zapoczątkowany już w latach 70-tych, a ugruntowany publikacjami lat 80-tych, przyniósł zmianę sposobu postrzegania PDZ, spowodowaną głównie wspomnianą już reorientacją teoretyczną archeologii anglosaskiej – narodzeniem się kierunków postprocesualnych. Okres ów (trwający do dzisiaj) zaowocował wieloma konstrukcjami modelowymi, rozwijającymi w różny sposób koncepcję PDZ jako ponadetnicznej kultury elit (Bubner 1987; Chapman 1987; Clarke 1976; Gilman 1976, 1981; Harrison 1980, 1988; Shennan 1982, 1986a, 1986b; Sherratt 1984). Dowodzi się w nich, że w III

tysiącleciu B.C.¹ w Europie Południowej i Zachodniej miały miejsce intensywne procesy stratyfikacji społecznej, których przyczyny i skutki pozostają ciągle przedmiotem ożywionej dyskusji (Bell Beakers 1987). Generalnie, zjawiska dyferencjacji spowodowane były – jak się uważa – przechwytywaniem nadwyżek produkcyjnych przez najbardziej aktywną część populacji ówczesnych społeczności eneolitycznych rejonu zachodniego śródziemnomorza i innych części Europy Zachodniej. Pojawienie się nadwyżek w odczuwalnej w skali powszechnej ilości stało się możliwe (według różnych autorów) dzięki wykorzystaniu radła, koni i wozów (np. Gilman 1981; Sherratt 1984), stosowaniu większych nakładów inwestycyjnych, wymagających znacznej pracochłonności i ustawicznej kontroli (np. usprawnienie systemu irygacyjnego, wykorzystanie osiągnięć polikultury śródziemnomorskiej, intensyfikacja rybołówstwa w tej strefie – Gilman 1981), szerszemu wykorzystaniu zwierząt domowych (Sherratt 1981), słowem – dzięki ogólnemu progresowi technologicznemu (zwłaszcza w dziedzinie strategii pozyskiwania pożywienia i surowców) i postępującej specjalizacji wewnątrzgrupowej, powodującej m.in. pojawienie się profesjonalnych metalurgów (Gilman 1976, 1981; Harrison 1980; Shennan 1986a). W myśl głównej linii rozumowania prezentowanej w zasygnalizowanych koncepcjach, dynamiczne jednostki (wraz z rodzinami i „klientelą”?) wyodrębniły się z własnych społeczności dzięki zdobyciu uprzywilejowanej pozycji w ramach określonej grupy, co wynikało z przejęcia kontroli źródeł utrzymania oraz wymiany handlowej (zwłaszcza wyrobami prestiżowymi). Kolejnym etapem była koncentracja władzy będąca efektem pogłębiającego się wewnętrznego zróżnicowania społecznego i ekonomicznego wspólnot, prowadząca do integracji nowych „elitarnych” struktur kulturowych (Shennan 1986a; Waldren 1987). Statut takich właśnie organizmów, rozpatrywanych niekiedy w kategoriach „polis” (Shennan 1986b), miałyby posiadać społeczności PDZ. Utożsamiano je m.in. ze:

– wspólnotą wojowników ochraniających dobrze prosperującą ludność rolniczą w zamian za określony trybut, mogący być zaczątkiem kontroli (Gilman 1976; Harrison 1980, 165),

– producentami i dystrybutorami napojów alkoholowych spożywanych w rytualnych pojemnikach – pucharach (Sherratt 1987),

– strażnikami podziału „kastowego” społeczeństw eneolitycznej Europy (Case 1987), bądź ogólnie z

– wyspecjalizowanymi twórcami nowych technologii i pośrednikami w wymianie określonych przedmiotów i wzorców cywilizacyjnych (zob. artykuły w Bell Beakers, 1987).

Procesowi dyferencjacji społecznej towarzyszyły zmiany w sferze kultury symbolicznej: adaptacja ideologii legitymizującej hierarchię społeczną i władzę określonych jednostek. Symptomy wprowadzenia nowej waloryzacji światopoglądowej są obserwowane zarówno w sferze obrządku pogrzebowego jak i wyposażenia kulturowego. W obrębie reguł grzebalnych podkreślić należy zwiększenie się znaczenia rytuału indywidualnego w miejsce pochówków kolektywnych, w kontekście których występują najstarsze iberyjskie znaleziska PDZ (Shennan 1982, 1986a; por. także rozróżnienie: chiefdoms „group oriented” i chiefdoms „individualising” – Renfrew 1974). W grobach tych pojawia się nowy zestaw wyrobów spełniających rolę kulturowego wyróżnika przedstawicieli PDZ, które w kategoriach współczesnych można określić jako oznaki luksusu lub wtajemniczenia (związane z metalurgią). Są to: „prestizowe” puchary, sztylety krzemienne i miedziane, ochraniacze przedramienia, bursztynowe i kościane guzki z V-kształtnym otworem, paciorki bursztynowe i kamienne, młotki i kowadełka kamienne, prostowniki i groty strzał, spiralne zausznice, miedziane szydła oraz kościane miniatury łuków. Wszystkie wymienione przedmioty składają się na pełen zestaw materialnych identyfikatorów „klasycznej” fazy rozwoju kompleksu znalezisk PDZ (np. Harrison 1980).

Podsumowując ten etap refleksji nad PDZ należy stwierdzić diametralną zmianę ich image’u, spowodowaną pojawieniem się (w nowym klimacie teoretycznym ugruntowanym w latach osiemdziesiątych) wielu alternatywnych koncepcji wyjaśniania genezy i statusu kulturowego tych wspólnot, uściśleniem ich chronologii regionalnych (w wersji kalibrowanej) i powiększeniem puli materiałów źródłowych.

PYTANIE PODSTAWOWE

Jest sprawą godną podkreślenia, że w świetle aktualnej wiedzy właściwie wszystkie wspomiane hipotezy posiadają rację bytu i nie ma podstaw do jednoznacznej ich falsyfikacji.

¹ W artykule posługujemy się wyłącznie datowaniami historycznymi, tzw. kalibrowanymi. W przypadku konkretnych datowań laboratoryjnych zastosowaliśmy program kalibracyjny M. Stuviera i P. J. Reimera (Stuvier, Reimer 1986). Wersję tego programu udostępnił nam P. Prof. Janusz Kruk, któremu w tym miejscu składamy wyrazy podziękowania.

Jak wobec tego wyjaśnić sytuację, kiedy – ujmując zdroworozsądkowo – każdy mówi coś innego i każdy może mieć rację? Najprościej byłoby szukać przyczyn tego zjawiska w niedostatkach podstaw źródłowych, gdyby nie fakt, iż PDZ są jedną z najlepiej pod tym względem rozpoznanych formacji kulturowych (głównie w wersji sepulkralnej). Można przyczyn owego stanu rzeczy upatrywać w niedorozwoju teoretyczno-metodologicznym archeologii, co jest wyjściem łatwym ale i lekkomyślnym;

najogólniej rzecz ujmując kwestionujemy tu wówczas naukowość archeologii. Nie najlepszym też rozwiązaniem jest zrzucenie winy na relatywizm czy wręcz anarchizm konstrukcji teoretycznych budowanych w duchu dyrektyw postprocesualnych, co w tym kontekście nie byłoby jednak adekwatne (dla każdej z wspomnianych hipotez przytacza się bardziej lub mniej liczne argumenty źródłowe).

DWA PROBLEMY

Nasze propozycje rozpoczniemy od uporządkowania „materii źródłowej”, a ściślej – od skompletowania listy przedmiotowych identyfikatorów PDZ wraz z podjęciem próby analizy genetycznej każdego z nich. Następnie scharakteryzujemy podłoże kulturowe, na którym

Naszym zdaniem najbardziej rozsądnym wyjściem z tego impasu jest przyjęcie założenia, że sytuacja, kiedy „każdy mówi co innego i każdy może mieć rację”, wiąże się z realnymi cechami badanego zjawiska. Tą właśnie drogą pragniemy pójść w niniejszym przyczynku.

w różnych strefach Europy pojawiają się Puchary. Odwołamy się przy tym do propozycji R. J. Harrisona podziału tego kompleksu na trzy prowincje (Harrison 1980, 13). Na koniec zarysujemy własną propozycję wyjaśnienia genezy i statusu kulturowego PDZ.

„PUCHAROWE” INSTRUMENTARIUM

Powszechnie do najistotniejszych identyfikatorów przedmiotowych „klasycznej” fazy rozwoju PDZ zaliczane są: puchary dzwonowate o bogatym zdobnictwie strefowym, często inkrustowanym, guzki z V-kształtnym otworem, miedziane sztylety, ochraniacze przedramienia oraz prostowniki strzał. Pierwowzory tych wyrobów „luksusowych” rejestrowane są w różnych częściach Europy i – jak wykażemy dalej – wschodniego śródziemnomorza.

Puchary wystąpiły na terenach dolnego Renu już w tamtejszych ugrupowaniach kultury ceramiki sznurowej; sekwencja PFB – AOO – BB, por. daty z horyzontu AOO – Anlo: 4140 ± 70 bp [2878-2852, 2828-2799, 2781-2712, 2709-2617²] BC; Holzhausen: 4100 ± 100 bp [2872-2804, 2776-2718, 2700-2580, 2531-2515] BC (Lanting, Mook, Van der Waals 1973, 53). Pozostałe wytwory „luksusowe” pojawiają się tu dopiero w późnym horyzoncie Maritime Beakers (Harrison 1980, 24).

Inne wczesne daty radiowęglowe znamy z Półwyspu Iberyjskiego, np. z Atalayuela: 4120 ± 70 bp [2871-2805, 2775-2719, 2703-2651, 2649-2608] BC, 4110 ± 60 bp [2867-2808, 2772-2723, 2699-2671, 2670-2602] BC, 4060 ± 60 bp [2861-2816, 2693-2687, 2663-2632, 2628-2562, 2542-2498] BC. Cytowane daty pochodzą z grobu masowego, w którym prócz pucharów – innych formalnie niż holenderskie – odnotowano także metalowe szydła, kościane guzki z V-kształtnym otworem, groty strzał z krzemienia i kości oraz kamienne paciorki cylindryczne (Harrison 1988, 464n.).

Bursztynowe guzki z V-kształtnym otworem znane są w kulturze Narva, na południowo-wschodnim wybrzeżu Morza Bałtyckiego już od końca IV tysiąclecia BC (Loze 1988 t.s.l.; Rimantiene 1984 t.s.l.; Mazurowski 1985; Czembreszuk, Makarowicz 1993), a także

w kulturze przymorskiej (Pamariu) i w kulturze amfor kulistych (również guzki kościane) w początkach III tysiąclecia BC (Mazurowski 1983; Makarowicz, Czembreszuk 1993; Szmyt 1993).

Sztylety miedziane, które obok guzków i ochraniaczy przedramienia uważano za dziedzictwo środkowo-europejskie, są raczej wytworami interkulturowymi. Najwcześniejsze datowanie radiowęglowe dla zespołu, w którym wyżej wymienione wytwory występują w kontekście PDZ, znamy z miejscowości La Balance (Prowansja): 2155 ± 120 bc [2877-2800, 2780-2713, 2710-2570, 2534-2507] BC (Case 1987). Na terenie Półwyspu Iberyjskiego, omawiane tu typy wytworów znane są już z kultur „przed-Pucharowych” (Vila Nova de Sao Pedro; Gomes Lisboa 1987). Najstarsze w Europie ochraniacze przedramienia pochodzą z Cova del Frare (Hiszpania): 2040 ± 100 bc [2858-2820, 2660-2636, 2620-2450, 2436-2391] BC i Grotte Mureé (Prowansja): 2010 ± 175 bc [2862-2813, 2738-2728, 2695-2679, 2670-2270, 2245-2205] BC (Case 1987, 117).

Do tych przykładów najwcześniejszych identyfikatorów PDZ na terenie Europy, chcielibyśmy dodać kilka wczesnych – naszym zdaniem – znalezisk z obszarów wschodniego śródziemnomorza. Zarejestrować tam możemy pierwowzory ochraniaczy przedramienia oraz prostowników strzał. Pierwsze odnotowano w Telelat Ghassul (Jordania), w tamtejszym chalkolicie (Müller-Karpe 1968, Taf. 106) oraz w Ugarit (Syria) – (Klengel 1978:17). Ochraniacze przedramienia wystąpiły też w Troi – w warstwie II (Ohnefalsch – Richter 1893:457, Fig. CXLVI 9A; Dörpfeld 1902:371, Figs 309,310), którą aktualnie datuje się na lata ok. 3200/3100-2500/2400 BC (Parzinger 1993:199-205). Z tego samego okresu pochodzi też trojański prostownik do strzał (Dörpfeld 1902, s. 388, Fig.368). Dalsze „orientalne” znaleziska ochraniaczy przedramienia rejestrujemy w: Lidir-Ledrai na Cyprze

² Podkreślono przedział, w ramach którego wiek danej próbki mieści się z największym prawdopodobieństwem.

(Ohnefalsch–Richter 1893:457, Fig. CXLVI 9B), i Krecie, w Gurnes (Müller–Karpe 1974:883, Taf. 372) oraz Platanos (Müller–Karpe 1974:889-890, Taf. 377). We wszystkich wymienionych przypadkach są to egzemplarze z okresu wczesno- lub środkowohelladzkiego (?), tj. z lat 3000-1600 BC (Lambrou – Phillipson 1990:30-33). Natomiast dalsze znaleziska prostowników do strzał pochodzą z wyspy Lesbos (Grecja), z okresu wczesnohelladzkiego (Müller–Karpe 1974:876-877, Taf. 354A), tzn. z lat ok. 3000-1900 BC (Lambrou-Phillipson 1990) oraz z miejscowości Malthi (Messania, Grecja) – egzemplarze o chronologii wczesno- lub środkowohelladzkiej (Müller–Karpe 1974:878-879, Taf. 400), tj. z okresu 3000-1600 BC (Lambrou – Phillipson 1990, 30-33).

Wymowę przedstawionych wyżej danych empirycznych podsumować można następująco.

1. Praktycznie dla każdego z omawianych typów

Inną płaszczyzną, dostarczającą nowych i ważnych przesłanek w próbie wyjaśnienia fenomenu PDZ jest charakter podłoża kulturowego, zasadniczo różny w każdej prowincji (Czebreszuk, Makarowicz 1996, Fig. 1). W tym kontekście warto podkreślić, iż wyodrębnienie przez R.J.Harrisona trzech prowincji jest uzasadnione nie tylko podkreślanym przez Niego faktem występowania w każdej z nich różnych odmian przedmiotów uznanych za „klasyczne” wyposażenie PDZ. Naszym zdaniem równie istotne w ich wyróżnieniu wydają się być także różnice chronologiczne pojawienia się PDZ w każdej z nich, długości ich trwania oraz odmienności środowiska kulturowego, na tle którego obserwowane są cechy PDZ.

Dzięki uściśleniu wyników datowań ¹⁴C (kalibracja dendrochronologiczna) zarysowuje się nam aktualnie obraz, w którym cechy PDZ pojawiają się najwcześniej w prowincjach południowej i zachodniej (Harrison 1988; Lanting, Mook, van der Waals 1973). Także i w tych prowincjach tradycja PDZ jest najbardziej żywotna i długotrwała czasowo, a część charakteryzujących ją cech nawiązuje do miejscowego podłoża kulturowego (np. „ewolucja” pucharów nad dolnym Renem). Sytuacja w prowincji wschodniej pod każdym z wymienionych względów jest odmienna. PDZ docierają tam z terenów prowincji zachodniej jako w pełni już ukształtowana stylistycznie całość (Maritime Beakers; por. Dvorak 1986, 202n.) i bardzo szybko zanikają w miejscowym eneolityczno-protobrazowym środowisku Kotliny Karpackiej (por. charakterystykę grupy Csepel, Schreiber 1973, Machnik 1987, 75n.)

Prowincja południowa i zachodnia są ponadto obszarami manifestowania się fenomenu megalitycznego. Wysunięta ostatnio hipoteza jego wyjaśnienia traktuje

przedmiotów inny fragment Europy czy Bliskiego Wschodu może być uznany za miejsce pochodzenia, z wyłączeniem sztyletów miedzianych, które mają charakter ogólnie wczesnobrazowy.

2. Nie ma wśród nich typów wytworów, które byłyby „wynalazkiem” PDZ, wszystkie zostały zaadaptowane z innych środowisk kulturowych, na zasadzie:

a. przejścia gotowej idei (guzki z V-kształtnym otworem, prostowniki strzał, miedziane sztylety, ochroniacze przedramienia) lub

b. ewolucji form początkowo związanych z inną formacją kulturową (puchar dzwonowaty w dolinie Renu i w Hiszpanii).

3. Część typów przedmiotów wiązanych z PDZ (ochraniacze przedramienia, prostowniki do strzał oraz (?) sztylety miedziane) występowały najwcześniej, już w chalkolicie, w rejonie wschodniego śródziemnomorza.

PODŁOŻE KULTUROWE

megalit jako uzewnętrznienie „mocy” danej grupy ludzkiej, ugruntowującym jej prestiż wśród wspólnot sąsiednich (Sheratt 1990). Hipoteza ta wiąże się merytorycznie z inną, zakładającą pojawienie się wówczas instytucji tzw. wodzostwa dla grupy (chiefdoms group oriented, idea C. Renfrew, por. Shennan 1982). Ten typ wodzostwa łączony jest z początkami stratyfikacji społecznej w obrębie grupy, polegającej na wyodrębnieniu się z niej „instytucji” wodza, na zasadzie szczególnych cech osobowych konkretnych jednostek powoływanej do realizacji konkretnego zadania (np. budowa megalitu).

Prowincja zachodnia charakteryzuje się ponadto obecnością niezmiernie żywotnej tradycji kultury ceramiki sznurowej. Jedną z głównych cech tejże formacji jest ostra reguła indywidualizacji, widoczna najwyraźniej w obrzędowości pogrzebowej (początki chiefdoms individualising? – Shennan 1982, 1986a).

Zasadniczo odmienne jest podłoże kulturowe prowincji wschodniej PDZ. Tworzy je tam stabilna tradycja osiadłych ludów rolniczych z wioskowym typem wspólnot, o zasadniczo egalitarnej strukturze społecznej (por. np. Gimbutas 1991, t.s.l.).

Konfrontacja wyników analizy genetycznej identyfikatorów przedmiotowych PDZ z danymi o podłożu kulturowym w każdej z prowincji, nasuwa kilka zasadniczych wniosków.

1. W trzech głównych prowincjach PDZ (wg podziału R.J.Harrisona) pojawiają się one niejednocześnie: najwcześniej w prowincji południowej i zachodniej, później natomiast w prowincji wschodniej.

2. Inna jest też żywotność tradycji PDZ w poszczególnych prowincjach. W prowincji południowej(?) i zachodniej jest to tradycja długotrwała. Odmienne jest

w prowincji wschodniej, gdzie czytelne są symptomy szybkiej „naturalizacji” elementów PDZ w środowisku eneolitu bałkańskiego (por. grupa Csepel).

3. Fenomen PDZ najlepiej rozwijało się w środowisku megalitycznym i na podłożu kultury ceramiki sznurowej, tzn. wśród społeczności z zaawansowanym procesem

stratyfikacji wewnątrzgrupowej i z tradycją daleko idącą indywidualizacji.

4. Rozwojowi PDZ nie sprzyjała tradycja osiadłych i zasadniczo egalitarnych wspólnot rolników kręgu bałkańskiego.

HISTORIA PUCHARÓW DZWONOWATYCH (ZARYS PROPOZYCJI)

Scharakteryzowany ogólnie stan refleksji nad PDZ oraz przedstawione powyżej rozważania stanowią podstawę, na której opieramy nasz model wyjaśniania fenomenu tych społeczności. Zakłada on złożoność (generalnie dwustopniowość) genezy PDZ, a jego zarys przedstawia się następująco.

Faza A. Punktem wyjścia naszej koncepcji jest hipoteza o istnieniu ludu (nazwijmy go Pre-Pucharowym), egzystującego na obrzeżach wysoko rozwiniętej cywilizacji Bliskiego Wschodu. Charakteryzował się on znacznym stopniem zwartości socjoorganizacyjnej typu militarnego (używanie łuku, sztyletów miedzianych) oraz zaawansowaniem technologicznym (m.in. opanowanie metalurgii miedzi, rozwinięte szkutnictwo?). Ok. 2800-2750 BC opuszcza on – zapewne w efekcie zmian politycznych – swoje siedziby, zlokalizowane we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego: szlakiem morskim (znanym już od początków neolitu), korzystając z pomostu wysp (np. Cypr, Kreta, Sycylia, Baleary) przemieszcza się w zachodnią część śródziemnomorza (Półwysep Iberyjski). Należy sądzić, że owa migracja nie była aktem jednorazowym, lecz stosunkowo długotrwałą i celową translokacją, podjętą przez wspólnoty Pre-Pucharowe dzięki posiadaniu wiedzy o warunkach panujących na zajmowanych terenach (złoża miedzi, zbliżony klimat, dogodne warunki dla rozwoju rolnictwa, odpowiednia infrastruktura osadnicza i cywilizacyjna). Wiedza taka funkcjonowała zapewne wśród ludów basenu śródziemnomorskiego dzięki wcześniejszym dalekosiężnym kontaktom mieszkańców jego wschodniej i zachodniej części (por. np. zjawisko rozprzestrzeniania się zdobyczy neolitu). Nie był to więc pierwszy ani też ostatni lud, który tą właśnie drogą – morską – szukał dla siebie nowego miejsca. Inność wspólnoty Pre-Pucharowej polegała jednak na tym, że swoim pojawieniem się „trafiła” ona w kulturowe zapotrzebowanie (por. uwagi niżej) ludów ówczesnej Europy. Nie rozplynęła się w morzu tamtejszych społeczności, lecz odmieniła oblicze kulturowe Europy na progu epoki brązu (później na tej samej drodze podobnym sukcesem poszczycić się mogli Fenicjanie). Migrujące wspólnoty charakteryzowały się znacznym stopniem hierarchizacji wewnątrzgrupowej, pozwalającej

utrzymać spójność i dynamikę struktury organizacyjnej. Można więc przypuszczać, iż dzięki temu, żyjąc w diasporze pośród dominujących demograficznie (na infiltrowanych terenach) społeczeństw eneolitycznych, potrafiły w krótkim czasie zająć centralne-przywódcze pozycje w poszczególnych lokalnych wspólnotach (casus analogiczny jak u Waregów – pierwszych władców Rusi Kijowskiej). Dbały jednocześnie o zachowanie tożsamości własnej grupy, a swoisty mechanizm obronny opierały na określonej ideologii. Jej ważną częścią składową wydaje się być obserwowana w obrzędku pogrzebowym zasada indywidualizacji. Była ona przeciwstawna względem modelu kolektywnych pochówków, preferowanego wówczas przez społeczeństwa „megalityczne”, z którymi wspólnoty Pre-Pucharowe kontaktowały się w pierwszej fazie swojej „europejskiej” egzystencji. Z czasem dochodzi także do kontaktów (i koegzystencji) ze wspólnotami kultury ceramiki sznurowej, o zbliżonym „indywidualistycznym” modelu kultury (tj. zdominowanym przez wyodrębnione już grupy elitarne), co powoduje szybszą wzajemną asymilację i – w rezultacie – przyjęcie wspólnych form obrzędowości (zwłaszcza rytuału funeralnego), przy czym stroną aktywną były tutaj społeczności migrujące. Dominacja w obrębie miejscowych wspólnot polegała m. in. na zdobyciu kontroli nad źródłami utrzymania i złożami surowców strategicznych (miedź, krzemień), ochronie tajemnicy rzemiosła metalurgicznego jako jednej ze sfer wiedzy i praktyk ezoterycznych (znajomość metalurgii była w tym czasie w Europie ograniczona do pewnych centrów cywilizacyjnych), dostępnych jedynie grupie wtajemniczonych – „gnostyków”, wreszcie – na selekcjonowaniu dostępu do elitarnego, uprzywilejowanego środowiska (swego rodzaju high society). Uzewnętrznieniem procesu postępującej stratyfikacji wewnątrz nowych struktur są zmiany w obrębie kultury symbolicznej społeczeństw zachodniego śródziemnomorza i znacznych partii Europy Zachodniej – stopniowe pojawienie się indywidualistycznego rytuału pogrzebowego w miejsce pochówków zbiorowych (pierwsze identyfikatory Pucharowe pojawiają się w tej strefie w grobach masowych, np. Atalayuela, Portugalia – Harrison 1988).

Oczywiście, każda ideologia zakładająca w tej epoce (i nie tylko w niej) przechwycenie i utrzymanie wła-

dzy, opierała się zapewne na afirmacji określonej rzeczywistości nadprzyrodzonej, ujętej w ramy instytucjonalnie zorganizowanego kultu. Problem ów poruszaliśmy już wcześniej w innym miejscu (Makarowicz, Czebreszuk 1995), sugerując kultywowanie wśród społeczności Pucharowych form religii solarnej.

Faza B. W krótkim czasie (ok. 2750-2600 BC) wspólnoty nowego typu tworzą (bądź też odtwarzają) sieć wewnątrz europejskich szlaków komunikacyjnych. W efekcie tego opisany styl życia ulega upowszechnieniu, a kultura materialna tych społeczności różnicuje się i wzbogaca, poprzez adaptację wzorców zachowań i najbardziej prestiżowych wytworów innej tradycji kulturowych: pucharów – od nadreńskich ugrupowań kultury ceramiki sznurowej, guzków z V-kształtnym otworem – za pośrednictwem kultury amfor kulistych (Czebreszuk, Makarowicz 1993; Makarowicz, Czebreszuk 1995) z terenów Europy Środkowej. Intensyfikacja kontaktów międzygrupowych (wykorzystanie koni i środ-

ków transportu) doprowadza do uaktywnienia się wśród elit lokalnych wspólnot eneolitycznych i późnoneolitycznych, będących w zasięgu oddziaływania atrakcyjnych wzorców zachowań społeczeństw zdominowanych przez elity PDZ, grup neofitów, przejmujących nowy, intratny politycznie, ekonomicznie i społecznie styl kulturowy. Stopniowo kształtuje się struktura dwóch obiegów informacji kulturowej. Pierwszy, tradycyjny, wyodrębniał poszczególne grupy (etniczne?), natomiast drugi, nowy, cementował więź kulturową między elitami takich grup. Więzy owe, stopniowo wzmacniane (dzięki porozumiewaniu się elit różnych ugrupowań, wchodzeniu w sojusze, egzogamii) w celu maksymalizacji wspólnych korzyści, prowadziły do powstania swoistych organizmów ponadgrupowych (często z sobą rywalizujących o strefy wpływów), w których powiązania ekonomiczno-polityczne krzepły kosztem więzi wewnątrzgrupowej. Sądzimy, że formacje tego typu można już rozpatrywać w kategoriach „polis” (Shennan 1986a).

UWAGI KOŃCOWE

Proponowany przez nas model wyraziście zarysowuje cywilizacyjną rolę PDZ w dziejach Europy. Fenomen ten ma początkowo charakter etniczno-kulturowy (etap A). Z czasem uwidacznia się coraz bardziej na płaszczyźnie społecznej (etap B) i staje się zaczątkiem procesu polegającego na wytworzeniu się ustabilizowanej dyferencjacji wewnątrzgrupowej.

Na poziomie pojedynczych ludzi oznaczało to pojawienie się w epoce PDZ dwóch równoległych działających systemów identyfikacji jednostki: tradycyjnego, z grupą (etniczno)kulturową oraz nowego – z warstwą wewnątrz tej grupy.

BIBLIOGRAFIA

- Skróty:
- Bell Beakers – Bell Beakers of the Western Mediterranean, BAR International Series, vol. 331, Oxford, (red.) Waldren W.H., Kennard R.C., 1987
- Glockenbechersymposion – Lanting J.N., Van Der Waals J.D. (red.) Glockenbechersymposion Oberreid 1974, Haarlem-Bussum, 1976
- Bubner T.
1987 *The Bell Beaker Folk in the Iberian Peninsula*, (w:) Bell Beakers, 637-82.
- Bosch-Gimpera P.
1926 *Glockenbecherkultur; Glockenbecherleute*, (w:) M. Ebert (red.), *Reallexikon der Vorgeschichte*, vol. IV, 334-62, Berlin.
- Case H. J.
1987 *Postscript. Oxford International Western Mediterranean Bell Beaker Conference*, (w:) Bell Beakers, 115-28.
- Castillo Yurita del A.
1928 *La cultura del vaso campaniforme*, Barcelona.
- Chapman R. W.
1987 *Once Upon a Time in the West: Some Observations on Beaker Studies*, (w:) Bell Beakers, 61-82.
- Childe V. G.
1958 *The Prehistory of European Society*, Harmondsworth.
- Clarke D. L.
1970 *The Beaker Pottery of Great Britain and Ireland*, Cambridge.
1976 *The Beaker Network – Social and Economic Models*, (w:) Glockenbechersymposion, 459-77.
- Czarnetzki A.
1984 *The Genetic Influence of Bell Beaker in Bohemia*, (w:) J. Guilaine (red.), *L'age du Cuivre Européen. Civilisation a Vases Campaniformes*, 101-6.
- Czebreszuk J., Makarowicz P.
1993 *The problem of amber buttons with V-shaped perforation in the Bell Beaker Culture*, (w:) *Actes du XIIIe Congres International des Sciences Prehistoriques et Protohistoriques*, Bratislava, 1-7 Septembre 1991, vol. 2, 529-32.
1996 *A Discrete Charm of Bell Beakers*, w druku.
- Déchelette J.
1908 *Manuel d'Archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine*, Vol. I, Paris.
- Dörpfeld W.
1902 *Troja und Ilion*, Vol. I-II, Athen.
- Dvořák P.
1986 *Die Glockenbecher in Mähren*, (w:) *Das Äneolithikum und die früheste Bronzezeit (C 14 3000-2000 b.c.) in Mitteleuropa Kulturelle und chronologische Beziehungen*, „Praehistorica”, vol. XV, 201-5.

- Gerhardt K.
1953 *Die Glockenbecherleute in Mittel- und Westdeutschland*, Stuttgart.
1976 *Anthropologie der Glockenbecherleute in ihren Ausschwärmelandschaften*, (w:) Glockenbechersymposion, 147-64.
- Gilman A.
1976 *Bronze Age dynamics in South East Spain*, „Dialectical Anthropology”, Vol. I, 307-19.
1981 *The Development of Social Stratification in Bronze Age Europe*, „Current Anthropology”, Vol. 22, 1-22.
- Gimbutas M.
1991 *The Language of the Goddess*, San Francisco.
- Gomes Lisboa J. M.
1987 *The Tagus Beaker: Society, Form and Content* (w:) Bell Beakers, 611-36.
- Harrison R. J.
1974 *Origins of the Bell Beaker cultures*, „Antiquity”, vol. 48, 99-109.
1980 *The Beaker Folk*, London.
1988 *Bell Beakers in Spain and Portugal: working with radiocarbon dates in the 3rd millennium BC*, „Antiquity”, vol. 62, 464-72.
- Klengel H.
1978 *Vorderasien und Ägäis. Ein Überblick über den bronzezeitlichen Handel*, (w:) W. Coblentz, F. Horst (red.) *Mitteuropäische Bronzezeit. Beiträge zur Archäologie und Geschichte*, 5-25, Berlin.
- Lambrou-Phillipson C.
1990 *Hellenorientalia. The Near Eastern presence in the Bronze Age Aegean ca 3000-1100 B.C.*, *Studies on Mediterranean Archaeology*, Göteborg.
- Lanting J. N., Mook W.G., Van der Waals J.D.
1973 *C 14 Chronology and the Beaker problem*, „Helinium”, vol. 13, 38-57.
- Lanting J. N., Van der Waals J.D. (red.)
1976 *Glockenbechersymposion Oberreid 1974*, Haarlem-Bussum.
- Lanting J. N., Van der Waals J.D.
1976 *Beaker culture relations in the Lower Rhine Basin*, (w:) Glockenbechersymposion, 1-80.
- Leisner G. i V.
1943 *Die Megalithgräber der Iberischen Halbinsel: der Süden*, *Römisch-Germanische Forschungen*, vol. 17, Berlin.
- Loze I.
1988 *Poselenija kamennogo veka Lubanskoj Niziny. Mezolit, rannij i srednij neolit*, Riga.
- Machnik J.
1987 *Kultury z przełomu eneolitu i epoki brązu w strefie karpackiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
- Makarowicz P., Czebreszuk J.
1995 *Ze studiów nad tradycją pucharów dzwonowatych w zachodniej części Niżu Polski*, „Folia Archaeologica Posnaniensia”, vol. VII, w druku.
- Mazurowski R.
1983 *Bursztyń w epoce kamienia na ziemiach polskich*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, vol. V, 7-134.
1985 *Amber Treatment Workshops of the Rzućewo Culture in Żuławy*, „Przegląd Archeologiczny”, vol. 32, 5-60.
- Montelius O.
1900 *Chronologie der Ältesten Bronzezeit*, „Archiv für Anthropologie”, vol. XXV, 1-40, 459-511, 905-1012.
- Müller-Karpe H.
1968 *Handbuch der Vorgeschichte*, Bd. II, Jungsteinzeit, München.
- 1974 *Handbuch der Vorgeschichte*, Bd. III, Kupferzeit, München.
- Ohnefalsch-Richter M.
1893 *Kypros. Die Bible und Homer*, Vol. I and II, Berlin.
- Palliardi J.
1919 *Beiträge zur Kenntnis der Glockenbecher Kultur*, „Præhistorische Zeitschrift”, vol. II, 41-56.
- Parzinger H.
1993 *Studien zur Chronologie und Kulturgeschichte der Jungstein- Kupfer- und Frühbronzezeit zwischen Karpathen und mittlerem Taurus*, *Römisch-Germanische Forschungen*, B. 52, Teil I-II, Mainz.
- Rimaniene R.
1984 *Akmens amzius Lietuvoje*, Vilnius.
- Sangmeister E.
1967 *Die Datierung des Rückstroms der Glockenbecher und ihre Auswirkung auf die Chronologie der Kupferzeit in Portugal*, „Paleohistoria”, vol. XII, 395-407.
1972 *Social-ökonomische Aspekte der Glockenbecherkultur*, „Homo: Zeitschrift für die vergleichende Forschung am Menschen”, vol. 23, 188-203.
- Schreiber R.
1973 *A korabronzkor kerdesei Budapestén*, „Archaeologia Ertésítő”, vol. 92-3, 151-66.
- Shennan S.
1982 *Ideology, Change and the European Bronze Age*, (w:) I. Hodder (red.), *Symbolic and Structural Archaeology*, 155-61, Cambridge.
1986a *Central Europe in the Third Millennium B.C.: An Evolutionary Trajectory for the Beginning of the European Bronze Age*, „Journal of Anthropological Archaeology”, vol. 5, 115-46.
1986b *Interaction and change in third millennium BC western and central Europe*, (w:) C. Renfrew, J. F. Cherry (red.), *Peer Polity Interaction and Socio-Political Change*, Cambridge, 137-148.
- Sherratt A. G.
1981 *Plough and pastoralism: aspect of the Secondary Products Revolution*, (w:) A. C. Renfrew, S. J. Shennan (red.), *Ranking, Resources and Exchange*, 12-26, Cambridge.
1984 *Social Evolution: Europe in the later Neolithic and Copper Ages*, (w:) J. Bintliff (red.), *European Social Evolution. Archaeological Perspectives*, 123-34, Bradford.
1987 *Cups That Chered*, (w:) Bell Beakers, 81-114.
1990 *The genesis of megaliths: monumentality, ethnicity and social complexity in Neolithic north-west Europe*, „World Archaeology”, vol. 22, No 2, 147-65.
- Stuiver M., Reimer P.J.
1986 *A Computer Program for Radiocarbon Age Calibration*, „Radiocarbon”, vol. 28, 1022-30.
- Szmyt M.
1993 *Rozwój społeczeństw kultury amfor kulistych na Kujawach*, praca doktorska w maszynopisie, Poznań.
- Treinan F.
1970 *Les poteries campaniformes en France*, „Gallia Préhistoire”, vol. XIII, 53-107, 263-324.
- Waals van Der J. D.
1984 *Bell Beakers in Continental Northwestern Europe*, (w:) J. Guilaine (red.), *L'age du Cuivre Européen. Civilisation a Vases Campaniformes*, 3-35.
- Waals van Der J. D., Glasbergen W.
1955 *Beaker types and their distribution in the Netherlands*, „Paleohistoria”, vol. IV, 5-47.
- Waldren W. H.
1987 *On the Beaker Problem*, (w:) Bell Beakers, 9-18.

BELL BEAKERS. THE OUTLINE OF THE HISTORY OF THE STUDIES AND THE CURRENT DIRECTIONS OF REFLECTION

SUMMARY

The first part of their work the authors devoted to a brief characteristic of history of studies on the phenomenon of Bell Beakers (BB). The starting point in this respect was an ascertainment of a basic methodological opposition, i.e. the „traditional” archeology vs. „postmodernist” trends. This opposition provided frames for organizing the discussed cognitive process. Next follows an analysis of two particular issues associated with BB, i.e. completing a list of diagnostic features for BB and an attempt to analyze them genetically, as well as a review of relations of BB with the cultural background within the frames of three basic Beakers provinces (Harrison 1980).

The objects commonly recognized as the most essential indicators of the „classical” phase of development of BB are: bell-shaped Beakers with a rich zonal ornamentation, often incrustated, buttons with a V-shaped perforation, copper daggers, wristguards, and beltfastener. Prototypes of these „luxurious” articles are being registered in various parts of Europe and the Eastern Mediterranean.

The result of the analysis carried out by the authors in this part of the work are the following conclusions:

1. Practically for each discussed type of objects different part of Europe or Near East can be considered as an original site, excepting bronze daggers which demonstrate a generally early-bronze character.

2. There are no types of artifacts among them which could be treated as a BB „invention”; all of them were adopted from other cultural environments, as a consequence of:

a. adopting a whole idea (buttons with a V-shaped perforation, beltfastener, bronze daggers, wristguards

b. evolution of forms previously related to other cultural formation (bell-shaped beakers in the valley of Rhine and in Spain).

3. Some of those objects related to BB (wristguards, beltfastener, and (?) bronze daggers) occurred earliest, i.e. as early as during the local chalcolithic period in the area of Eastern Mediterranean.

Other aspect, which contributes new important data to an attempt to explain the phenomenon of BB, is a character of a „cultural basis”, essentially different in each province (Czebreszuk, Makarowicz 1996, Fig. 1). In this context it is worth underlying that the recognition of the three provinces (southern, western, and eastern one) made by R.J. Harrison is justified not only by the fact of occurrence of various types of objects considered to be the „classical” set of BB in each of the

three provinces (the fact emphasized by R.J. Harrison). In our opinion, the facts equally important in the recognition of the provinces are also: chronological differences in the occurrence of BB in each of them, their duration, and a dissimilarity of a cultural environment which constitutes a background for the observed features of BB.

The results of this phase of the analyses can be recapitulated as follows:

1. In the three main Beakers provinces they do not appear simultaneously: the earliest come from the southern and western provinces, while in the eastern province, they appear later.

2. The permanence of the Bell Beakers tradition in particular provinces varies, too. In southern (?) and western provinces it is a long-lasting tradition, unlike in the eastern one where, in the context of Balkan eneolithic communities, symptoms of quick „naturalisation” of elements of BB are clearly readable (compare Csepel group).

3. The phenomenon of BB developed most fortunately in the „megalithic” environment and on the basis of the Corded Ware Culture (CWC), i.e. among communities with an advanced process of social stratification, and with a tradition of an extensive individualization.

4. Tradition of settled-down and basically egalitarian communities of farmers from the Balkan circle constituted an environment averse to the development of BB.

At the end of their work the authors present a model of cultural explanation of Bell Beakers, to which construction they used some suggestions by other investigators, discussed beforehand. The model accepts a complexity (generally a two-stage one) of the genesis of BB.

Phase A. The starting point to the model under discussion is a hypothesis about an existence of a nation (called later a Pre-Beaker community) on the margins of a highly-developed civilization of Near East. It was characterized by a remarkable degree of social organizing homogeneity of military type (use of bows, bronze daggers) and technological advancement (e.g. a good command of bronze metallurgy, advanced boatbuilding (?)). Around 2800-2750BC, presumably in the result of some political changes, the nation leaves its settlements and follows a sea route (known since the beginnings of the Neolithic), benefiting from the overpass of islands (Cyprus, Crete, Sicily, Balearic Islands). It arrives in the western part of Mediterranean (Iberian Peninsula).

Most likely, this migration was not a single event but a relatively long-lasting and deliberate translocation undertaken by the Pre-Beaker community, supported by a previous knowledge on conditions prevailing in the areas of interest (i.e. deposits of raw materials, similar climate, conditions favourable to the development of agriculture, convenient „cultural” and settlement infrastructure). Such knowledge must have been shared among the communities of the Mediterranean basin due to previous far-reaching contacts between the inhabitants of its eastern and western parts (compare e.g. a phenomenon of expansion of achievements of the Neolithic). Thus, it was neither first nor the last nation which used this sea route in search of new lands but in the case of the Pre-Beaker community the difference consisted in the fact that its appearance met a cultural demand (compare remarks below) of the nations of contemporary Europe. The newcomers did not perish in the sea of local communities; instead they reformed the cultural image of Europe on the threshold of the Bronze age (later a similar success achieved Phoenicians, who followed the same sea route). The migrating communities were characterized by a remarkable degree of an intra-group hierarchization, which conserved homogeneity and dynamism of their structures. Although living in dispersion among eneolithic communities which dominated demographically on the infiltrated areas, due to such social organization in short time they managed to capture the central positions of leaders in particular local communities (analogically to the case of the Vareg – the first rulers of Kiev’s Russia). At the same time they were carefully preserving the identity of their own group. Their specific defensive mechanism was based on a particular ideology. Its crucial part seems to be a rule of individualization observed in funeral ceremonies, while the contemporary „megalithic” communities preferred a model of collective funerals. This opposition existed despite the fact that both groups maintained mutual contacts in the first phase of European existence of Pre-Beaker community. In time they also developed contacts (and co-existence) with CWC communities of similar individualistic model of culture (i.e. dominated by already individualized elites). It accelerated mutual assimilation and, eventually, acceptance of common ritual forms (especially funeral ceremony), with the migrating communities as the active agent in this process. Domination over the local communities consisted

in, among others, capturing control over sources of livelihood and deposits of strategic raw materials (copper, flint). It was also expressed by preserving the secret of metallurgical craft as one of the spheres of esoteric knowledge and practices (at that time in Europe such knowledge was confined to certain civilization centres), accessible only to a group of insiders – „gnostics”. Finally, it consisted in a limited access to a privileged circle (a kind of high society). The process of advancing stratification of new structures found its external manifestation in changes in the sphere of symbolic culture of communities of western Mediterranean and considerable part of western Europe, i.e. gradual introduction of individualistic funeral ceremony in place of collective interments (first Beakers identifiers appear in this area in collective graves, e.g. Atalayuela, Portugal – Harrison 1988).

Obviously, every ideology, which aimed at taking over and retaining control, had to be based on an affirmation of some specific supernatural reality within an institutionally organized form of cult. We discussed this issue beforehand (Makarowicz, Czebreszuk 1995), suggesting that BB communities professed forms of solar religion.

Phase B. In short time (about 2750-2600BC) the communities of new type create (or recreate) a network of intra-european communication routes. As a result the described life style becomes universal and the material culture of those communities becomes more differentiated and enriched through adopting patterns of behaviour and the most prestigious artifacts of othercultural traditions, e.g.: beakers manufactured by CWC from the Rhine area, buttons with a V-shaped perforation via the Globular (Czebreszuk, Makarowicz 1993; Makarowicz, Czebreszuk 1995) from the central Europe. Intensification of intra-group contacts (by use of horses and means of transportation) leads to activation of local elites, which find themselves within the range of influence of attractive patterns of behaviour introduced by communities dominated by elites, groups of neophytes. The latter adopted the new cultural style, profitable politically, economically, and socially. Thereby arises a structure of two-channel circulation of cultural information. The first, traditional one, distinguished particular (ethnic) groups, while the other, the new one, sealed the cultural ties between elites of the above-mentioned groups.

Adres autorów:

Dr Janusz Czebreszuk, dr Przemysław Makarowicz
Instytut Prahistorii UAM
ul. Święty Marcin 78
Pl-61-809 Poznań